
Ivan Lajić, Roko Mišetić OTOČNI LOGARITAM Aktualno stanje i suvremeni demografski proces i na jadranskim otocima

Institut za migracije i narodnosti i Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, Zagreb, 2006., 367 str.

Iako u Hrvatskoj ima 718 otoka, 389 hridi i 78 grebena, prema popisu stanovništva iz 2001. naseljeno je jedva njih pedesetak. Nekoliko se hrvatskih demografa, a među njima su i autori ove studije, godinama sustavno bavi proučavanjem otočnoga stanovništva, pa je zahvaljujući njima upravo demografski aspekt otočnoga života i najbolje osvijetljen. Često se spominje kako otoci najviše izvoze upravo svoje ljude. Otočni je prostor oduvijek bio prostor odlazanja i dolazanja, bježalo se s kopna na otoke i s otoka na kopno. Ipak, 20. stoljeće bilo je prije svega stoljeće iseljavanja, i od 1931. godine svaki je popis stanovništva pokazivao sve manji broj otočnoga stanovništva. Iz šume statističkoga materijala triju zadnjih popisa (1981., 1991. i 2001.), autori su pokušali metodom grupiranja otoka i otočnih naselja prema povijesnim, geografskim i ekonomskim sličnostima usporediti dobivene demografske podatke. Osim detaljnoga prikaza trenutnoga demografskog stanja i procesa, na temelju praćenja kretanja stanovništva kroz 20 godina autori su donijeli prognoze kretanja otočnoga stanovništva za sljedećih 20 godina. Ova knjiga svakako je posebna i zbog

svoje bogate opremljenosti – velikoga formata, slika u boji, 26 kartografskih prikaza, 77 tablica i 90 grafičkih slika. Iako je knjiga reprezentativna, mali prigovor odnosi se na karte. Kartografski prikazi čine gotovo trećinu knjige i napravljeni su u istinu kvalitetno i u velikom mjerilu, međutim samo na jednoj karti označena su imena naseljenih otoka, a ni na jednoj nema imena naselja. Smatram kako time ne bi bila narušena estetičnost, ali bi se pridonio funkcionalnosti i čitljivosti karata.

Knjiga se sastoji od 5 poglavlja. U prvom poglavlju *Pristupi i kriteriji formiranja otočnih skupina* autori objašnjavaju kriterije za stvaranje otočnih skupina. Često se zaboravlja kako otočni prostor nije homogen, nego je povijesno, geografski, demografski, prometno, pa i klimatski, vrlo raznolik. Kako bi lakše objasnili razlike u naseljenosti i olakšali planiranje otočne budućnosti, autori su sve hrvatske otoke grupirali na temelju pet kriterija: 1. prema kopnenom povijesnom referentu (Kvarnerski i Dalmatinski otoci); 2. veličini otoka (demografski obujam: vrlo mali, mali, srednji i veliki otoci); 3. položaju u odnosu na kopnenu masu (obalni, kanalski i pučinski); 4. razvijenosti (razvijeni i nerazvijeni); 5. po definiciji Zakona o otocima (26 otočnih skupina). Naseljske otočne skupine grupirane su ovisno o: 1. unutarotočnom položaju naselja (naselja unutrašnjosti otoka, obalna naselja), 2. demografskoj veličini naselja. Ovi kriteriji svojevrsne su varijable koje utječu na nejednaku naseljenost i pomažu je objasniti.

U drugom poglavlju *Demografsko stanje i procesi na jadranskom otočju* autori obrađuju ukupno kretanje otočnoga stanovništva između 1981. i 2001. godine (natalitet, mortalitet, mehaničko kretanje), doseljeno stanovništvo jadranskih otoka te dnevno i tjedno mehaničko kretanje otočnoga stanovništva. Prema popisu iz 2001. godine, otočno stanovništvo sudjelovalo je sa 2,76% u stanovništvu Hrvatske. "Naj-otočnija" hrvatska županija jest Dubrovačko-neretvanska, gdje svaki sedmi stanovnik živi na otoku. Primorsko-goranska žu-

panija ima pak najveći apsolutni broj otočnoga stanovništva (str. 48). Iako je popis iz 2001. pokazao da se smanjio broj stanovnika Hrvatske, na otocima je, začudo, zabilježen porast stanovnika. Rješenje te enigme krije se dijelom i u činjenici da su se mnogi "neotočni" stanovnici Hrvatske iz raznih, a pretežno fiskalnih, razloga prijavljivali kao stanovnici otočnih naselja. Tu se najčešće radilo o starijim vlasnicima kuća za odmor. Autori su svjesni činjenice neusklađenosti službene demografske statistike i realnoga stanja na otočju te naglašavaju kako je dokaz tome što usprkos povećanju broja stanovnika natalitet pada. S obzirom na to da se na 20 otoka u prosjeku godišnje rodilo manje od jednoga djeteta, a na osam se u deset godina (od 1991. do 2001.) nije rodilo ni jedno dijete, može se zaključiti kako su "podaci o prirodnom kretanju u svim razdobljima i promatranim otočnim skupinama negativnog predznaka, a migracijska salda u velikom dijelu otočnih skupina pozitivna" (str. 66). Veliki otoci u zadnja dva međupopisna razdoblja bilježe blagi porast stanovništva većinom zbog migracija. U demografski su povoljnijem položaju kvarnerski, obalni, razvijeni i veliki otoci, dok su dalmatinski (posebno sjeverni dio), pučinski, nerazvijeni i manji otoci pod snažnim depopulacijskim procesima. Promjene u prirodnom padu otočnoga stanovništva posljedica su smanjena nataliteta, a ne toliko povećana mortaliteta, jer se u zadnjih dvadeset godina otočni natalitet smanjio za petinu. Najveći broj otočnoga stanovništva živi na obalnim otocima u naseljima koja su uglavnom okrenuta prema važnijim naseljima na kopnu. U popisu stanovništva iz 2001. godine zamijećena je i visoka stopa rasta ukupnoga broja stanov-

nika premoštenih otoka: Krka i Čiova. Što se tiče useljeničkoga stanovništva, najveći broj imaju kvarnerski otoci. Od 23 naseljene otočne jadranske podskupine, njih šest ima natpolovični udio došljačkoga stanovništva u ukupnom stanovništvu. Prema statistici, doseljenici iz inozemstva dijele se na doseljenike iz bivše SFRJ i na doseljenike iz drugih inozemnih država. Tako se pokazalo da su otoci s najviše stranih useljenika premošteni otoci Čiovo s udjelom od 26,5% "jugoslavenskih" imigranata u ukupnom stanovništvu te Vir sa 29,8% takvih (122). Najintenzivnije doseljavanje na jadransko otočje povezano je sa zadnjim međupopisnim razdobljem.

Treće poglavlje *Demografske strukture otočnog stanovništva* daje podatke o spolu i dobi otočnoga stanovništva te o stupnju aktivnosti i obrazovnoj strukturi. Prosječna dob otočne jadranske populacije u popisu iz 2001. godine bila je 42 godine. U demografiji se uzima da je populacija koja je dosegla prosječnu starost od 30 godina počela starjeti. S obzirom na to da su najbrojnija otočna naselja do 50 stanovnika, autori su morali prilagoditi postojeće demografske instrumente, jer je prosječna starost stanovnika vrlo malih otoka 65,6 godina. Nešto je bolja situacija u naseljima s više od 2000 stanovnika. Dobno-spolne piramide gotovo su na svim otocima, osim na Lošinju, Čiovu i Korčuli, izvrnute, što upućuje na premlen omjer mladoga i staroga stanovništva. Također, prema podacima autora, na otocima su 2/5 stanovništva aktivne, što je manje nego na razini države. Poljoprivreda, koja je dnevno bila glavna gospodarska djelatnost, i njezine grane (ovčarstvo, vinogradarstvo, maslinarstvo i drugo) postaju inferiorne u usporedbi s afirmacijom turizma i ugostiteljstva. Prema zadnjem popisu, 5,25% stanovnika živi od poljoprivrede kao od osnovne djelatnosti. Samo dvije male otočne skupine imaju više od deset posto poljoprivrednoga stanovništva – viška i paška. U tercijarnom sektoru, kao i unutar cjelokupne otočne zaposlenosti, prevlada-

va broj zaposlenih u hotelima i restoranima. Vrlo visok udio zaposlenih imaju i trgovina na veliko i malo – jednako kao i cjelokupna otočna prerađivačka industrija (242). Zamjetan je i broj zaposlenih u prometu nekretninama i u iznajmljivanju. Gotovo polovica od 48,8% otočana starijih od 15 godina završilo je srednju školu, većinom su to muškarci; 20,4% stanovnika završilo je osnovnu školu. U ovoj kategoriji prevladavaju žene. Zbog visoke prosječne starosti stanovništva razumljivi su ovakvi podaci. Završen fakultet ima 5,6% otočana. Najveći postotak fakultetski obrazovanih stanovnika ima krčka otočna skupina (7,58%), što je oko hrvatskoga prosjeka.

U četvrtom poglavlju *Budući demografski razvitak jadranskih otoka* autori daju 4 moguće projekcije budućega kretanja stanovništva. I sami napominju kako je nemoguće potpuno predvidjeti sve faktore koji bi ubuduće mogli utjecati na kretanje i sastav stanovništva. Projekcija nastavljenoga trenda ukupnoga kretanja jest preslikavanje demografskoga otočnog razvitka, koji se temelji na međupopisnim kretanjima iz 1981., 1991. i 2001. godine. Depopulirajući otoci i otočne skupine i nadalje bi gubili stanovništvo, dok bi oni otoci i otočne skupine koji su imali rast nastavili rasti zatečenom dinamikom. Skupine vrlo malih, malih i srednjih otoka opustjele bi, dok bi jedino veliki otoci imali vrlo kvalitetan demografski rast. Osim ove "optimistične" projekcije, ostale 3 dane projekcije upućuju na same silazne, regresivne procese i daljnje smanjenje ukupnoga broja stanovnika svih hrvatskih otoka.

I nakon svega, kako se navodi u *Zaključku* knjige, ostaje neriješeno pitanje je-

su li naši otoci i njihovo stanovništvo depopulacijski prostori, prostori demografske stagnacije ili revitalizacije (str. 282). Zadnji popis stanovništva donio je mnoge nejasnoće vezane uz izjašnjavanje vlasnika kuća za odmor kao stalnih otočnih stanovnika, pa ćemo vjerojatno jasniji odgovor na to pitanje dobiti tek sa sljedećim popisom.

Marica Marinović Golubić

Pierre Renouvin EUROPSKA KRIZA I PRVI SVJETSKI RAT

Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., 543 str.

Monografija "Europska kriza i Prvi svjetski rat", djelo francuskoga povjesničara Pierra Renouvina, opsežan je historiografski prikaz događaja koji su rezultirali dramatičnim promjenama na političkim zemljovidima, u prvom redu Europe, ali i svijeta. Knjiga je prvo izdanje doživjela daleke 1934. godine, a kasnije je objavljena u još nekoliko prerađenih i proširenih izdanja te je prevedena i na više stranih jezika. Kada već spominjemo prijevode na strane jezike, zanimljivo je kako je ova knjiga već izašla u hrvatskom prijevodu 1965. godine, tada u nakladi izdavačke kuće "Naprijed". Najnovije hrvatsko izdanje izašlo je pak 2008. godine u nakladi Golden marketinga – Tehnička knjiga, a oba izdanja (i ono iz 1965. i 2008. godine) rezultat su prijevoda dr. sc. Nikole Berusa.

O spomenutoj opsežnosti Renouvina djela "Europska kriza i Prvi svjetski rat" svjedoči i broj od 543 stranice, koliko ima ovo izdanje. Sama monografija podijeljena je na pet tematskih sklopova, odnosno kako ih autor naziva, pet knjiga. Treba kazati da je svaka od tih knjiga dodatno podijeljena na poglavlja i potpoglavlja. Naslovi knjiga izmjenjuju se ovim redom: (1) *Politički, gospodarski i društveni život pri-*

je *Prvoga svjetskog rata*; (2) *Podrijetlo sukoba*; (3) *Europa u ratu (kolovoz 1914. – prosinac 1916.)*; (4) *Američka intervencija i rasplet* te (5) *Rat i razvoj svijeta*. Osim ovih pet knjiga, Renouvin je priredio i kratku uvodnu te zaključnu napomenu, svaka od tih napomena zauzima tek po dvije stranice. Knjiga je opremljena i kazalom imena, koje opsegom svjedoči o ozbiljnosti i pedantnosti kojom Renouvin pristupa problematici Prvog svjetskog rata. Važno je reći i to da se u knjizi nalazi i pogovor prof. dr. sc. Livije Kardum. U pogovoru nas je autorica detaljnije upozнала s likom i djelom Pierrea Renouvina te je ponudila sažet osvrt na samu knjigu "Europska kriza i Prvi svjetski rat", ali i na neke važnije momente vezane uz Prvi svjetski rat.

Prije nego što se osvrnemo na samu monografiju, samo jedna kratka napomena o autoru. Pierre Renouvin (1893. – 1974.) jedan je od najvažnijih francuskih, ali i europskih, historioografa. Zanimljivo je kako je i sam bio sudionik ratnih zbivanja kojima se ova knjiga bavi. Naime, imao je 21 godinu kada je započeo Prvi svjetski rat, na čijem je samom početku mobiliziran, a tijekom rata bio je dvaput teže ranjen. Relativno dug životni vijek obilježila je i plodna znanstvena karijera, u kojoj se najvećim djelom bavio političkom i diplomatskom poviješću 20. stoljeća. Dodajmo još kako je između ostalog bio profesor na Sorboni te urednik poznatoga povijesnog časopisa *Revue historique*. O veličini ovoga znanstvenika svjedoči i to da institut za istraživanje povijesti međunarodnih odnosa, koji je 1983. godine osnovan u sklopu pariškoga Sveučilišta, nosi njegovo ime.

Kao što je već rečeno, monografija započinje kratkim uvodom, u kojemu Re-

nouvin naznačuje pitanja i probleme na koje će pokušati ponuditi odgovore u knjigama i poglavljima koja slijede. Nakon uvoda slijedi prva knjiga, "Politički, gospodarski i društveni život prije Prvog svjetskog rata", koja ima 85 stranica i podijeljena je u 6 poglavlja (*Uloga Europe u svijetu na početku XX. stoljeća; Otpor Europskoj ekspanziji; Azijski kontinent od 1904. do 1914.; Američki kontinent od 1904. do 1914.; Europske države od 1904. do 1914. i Čimbenici međunarodne solidarnosti*). Kao što i sam naslov prve knjige kaže, ona je zamišljena kao svojevrsan pregled stanja u svijetu u prvih nekoliko godina 20. stoljeća, ali i kao upoznavanje s osnovnim akterima budućega svjetskog sukoba. Osim kratkoga pregleda političkog uređenja u najvažnijim europskim državama, u ovom dijelu govori se o jačanju uloge Sjedinjenih Američkih Država (koje će odigrati i jednu od ključnih uloga na kraju Prvog svjetskog rata), ali i o situaciji u Aziji, posebno o ekspanzionizmu Japana te revolucijama u Rusiji, Kini, Perziji i Turskoj, koje su donekle naznačile buduću slijed događaja.

Druga knjiga naslovljena je "Podrijetlo sukoba" i ima 57 stranica i 5 poglavlja (*Suparništva među velesilama; Austrijsko-njemačke inicijative (1905. – 1911.); Ruski odgovor (1912. – 1913.); Uznemirenost Europe i Srpanjska kriza (1914.)*). U ovoj knjizi autor odlazi korak dalje i usredotočuje se na odnose među državama, odnosno na geopolitičku situaciju, a sve to kako bi nas upoznao sa stvarnim uzrocima Prvog svjetskog rata. Konkretno, Renouvin nas upozna s pozadinom sklapanja vojnih saveza, ali i s interesima i ambicijama pojedinih država i njihovih čelnika. S dosta detalja i zanimljivih činjenica pokrivena su bosanska, marokanska i agadiraska kriza te balkanski ratovi. Iz hrvatske perspektive, posebno je zanimljivo što se u ovoj knjizi nešto više pažnje posvećuje situaciji u Austro-Ugarskoj Monarhiji, čiji smo dio tada bili, te odnosu Dvojne monarhije prema Srbiji. Vrlo detaljno prikazan je sam povod Prvog svjetskog rata, odnosno Sarajevski atentat

na nadvojvodu Franju Ferdinanda i događanja koja su uslijedila – u prvom redu način na koji se Austro-Ugarska, moglo bi se tako reći, potrudila da Srbija ne uspije udovoljiti svim njihovim zahtjevima i na taj način uvukla u sukob ne samo svoje saveznice nego i, što je mnogo važnije, Rusiju i njezine saveznice.

Dok su se prva i druga knjiga bavile zbivanjima koja su bila uvod u Prvi svjetski rat, u trećoj i četvrtoj knjizi prikazana je kronologija samih ratnih zbivanja. "Europa u ratu (kolovoz 1914. – prosinac 1916.)" naslov je treće knjige, koja se proteže na 138 stranica, a ima ukupno 10 poglavlja (*Ravnoteža snaga u kolovozu 1914.; Borbe 1914.; Stajalište neutralaca: intervencije i posredovanja; Nove okolnosti: dugi rat; Vojničke i diplomatske bitke 1915.; Političke reperkusije borbi 1915.; Rat do iscrpljenja; Borbe 1916.; Narodi su umorni i Mirovna ponuda u prosincu 1916.*). U ovoj knjizi Renouvin nas uvodi u priču prikazom odnosa snaga na zaraćenim stranama, pa su tako dani detaljni podatci o stanju ljudstva i tehnike kako na strani Centralnih sila tako i na strani Antante. Osim ovih statističkih podataka, u trećoj knjizi naznačeni su problemi s kojima se susreću obje strane. Jedan od tih problema jest i novačenje – neke države nisu uopće imale obveznu vojnu službu, a i sama obuka novaka često je trajala predugo. Nadalje Renouvin skreće pozornost na veliku nezaposlenost, koja se javila već u prvim tjednima rata. Tako se navodi primjer Francuske, u kojoj je udio nezaposlenih u srpnju 1914. iznosio 4,5%, dok je u kolovozu iste godine taj udio skočio na 43%. Osim toga, Renouvin ističe i brojne druge elemente koji su obilježili prve dvije godine rata – primjerice, govori o padu nadnica, što je izazvalo i pad životnoga stan-

darda običnih ljudi, ali govori i o onom što je bilo važnije za sam rat, a to je manjak oružja i streljiva. Ova novonastala situacija dovela je do toga da države, to jest vlade, moraju preuzeti glavnu ulogu i uvesti režim koji je bio na granici diktature, a često se ta granica znala i prijeći. Tako da je 1914., ali djelomično i 1915. godine, parlamentarni život, uz suglasnost oporbe i vladajućih, gotovo zamro, a sve za neko opće dobro. Renouvin u ovoj knjizi skreće pozornost i na posebnu ulogu neutralnih zemalja, koje su bile važne za opskrbu prehrambenim proizvodima, pa su se za njihovu naklonost borile obje strane.

Što se tiče samih ratnih zbivanja opisanih u trećoj knjizi, autor ističe kako je 1914. godinu obilježilo polagano shvaćanje kako će rat otprilike izgledati, pa su obje zaraćene strane postale svjesne kako se situacija neće nužno razvijati po unaprijed ustanovljenom planu. Sljedeća godina (1915.) zanimljiva je i iz hrvatske perspektive zbog ulaska Italije u rat na strani Antante, a Renouvin smatra da koliko god se on činio velikim dobitkom za Antantu, bio je na neizravan način i dobitak za Centralne sile. Naime, "Austrougarski Jugoslaveni, koji su mrzili Talijane, počeli su se boriti u redovima austrougarske vojske silovitošću koju nikad do tada nisu pokazivali" (220. str.). Uglavnom, 1915. godine austrougarska i njemačka vojska bile su u određenoj prednosti, odnosno pokazale su se nešto uspješnijima u pozicijskom ratu, jer se rat vodio više-manje na prostoru zemalja Antante. Sljedeće godine odvija se i prva bitka tijekom koje se nije više vodila briga o štednji streljiva, a riječ je o bitki na Sommi koja se zato i naziva "bitkom materijala". Renouvin naglašava kako je 1916. godinu obilježio zamor stanovništva ratom (posebno se to odnosi na Rusiju), ali i pokušaj posredovanja predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, Woodrowa Wilsona, između zaraćenih tabora.

Četvrta knjiga "Američka intervencija i rasplet" pokriva posljednje dvije go-

dine rata i sa svojih 157 stranica najopsežnija je knjiga, a organizirana je u deset poglavlja (*Ulazak Sjedinjenih Američkih Država u rat; Ravnoteža snaga i pokušaji da se ostvari mir (travanj – rujan 1917.); Narušavanje ravnoteže (listopad 1917. – ožujak 1918.); U očekivanju velike bitke (siječanj – veljača 1918.); Velika njemačka ofenziva (ožujak – srpanj 1918.); Ruski problem ljeti 1918.; Saveznička ofenziva; Traženje primirja; Slom centralnih sila i posljednje poglavlje Primirja*). Renouvin započinje ovu pretposljednju knjigu osvrtom na totalni podmornički rat na Atlantiku, koji je doveo do zaoštavanja odnosa na relaciji Washington – Berlin te rezultirao ulaskom Sjedinjenih Američkih Država u rat na strani Antante. Osim toga, 1917. godinu obilježio je još jedan veliki događaj, a to je revolucija u Rusiji, kojoj je autor posvetio dosta prostora. Posljedica Oktobarske revolucije jest i potpisivanje separatnoga mira između Rusije i Njemačke, što je omogućilo Njemačkoj da se aktivnije angažira na zapadnom bojištu. Ipak, ni ti naponi nisu bili dovoljni da Centralne sile steknu neku osjetniju prednost. Usprkos svim ovim velikim promjenama, Renouvin naglašava kako se 1917. još nije nazirao kraj Prvog svjetskog rata. Tek saveznička ofenziva u drugoj polovici 1918. godine rezultira znatnijim pomacima na bojištu, pa kada je potkraj rujna te iste godine Bugarska (koja je štitila njemački bok) zatražila primirje, Njemačka uviđa svu težinu svoga položaja. U listopadu prekida se podmornički rat, a kapitulira Turska i Austro-Ugarska te konačno 6. studenog 1918. i Njemačka. Ova knjiga završava prikazom tjeka pregovora oko primirja, koji su se odvijali u Mudrosu, Vili Giusti i Rhetondesu.

Posljednja, peta, knjiga koja nosi naslov "Rat i razvoj svijeta" ima 67 stranica i pet poglavlja (*Političke promjene; Gospodarski život: opadanje moći Europe; Društvene promjene; Vjerski život i Intelektualni pokret*). U njoj je Renouvin u kratkim crtama naznačio što se događalo u svijetu nakon Prvog svjetskog rata; tako se osvrće na širenje komunizma, na ideju o osnivanju "Društva naroda", ali govori i o sve većem opadanju moći Europe te jačanju Japana i Sjedinjenih Američkih Država. Osim tih političkih tema, u petoj knjizi spominje se i razvoj vjerskoga života tijekom rata, kao i promjene koje su obilježile umjetnost i znanost u prva dva desetljeća 20. stoljeća.

Renouvin svoje djelo, kako i priliči, završava poglavljem naslovljenim *Zaključak*, no kao što smo već rekli, riječ je tek o relativno kratkom završnom osvrtu. Naime, u zaključku on postavlja cijeli niz novih pitanja na koja ne nudi odgovore, navodeći čitatelja na razmišljanje o stabilnosti mira koji je postignut na kraju Prvog svjetskog rata, odnosno na razmišljanje o tome koliko je Europa svjesna promjena koje se tek trebaju dogoditi i na kraju krajeva koliko su europske države uopće spremne da se suoče s budućnosti.

Sve u svemu, knjiga "Europska kriza i Prvi svjetski rat" vrlo iscrpno opisuju prvi sukob svjetskih razmjera, a njezina je posebna važnost u tome što Pierre Renouvin na relativno objektivan način prikazuje događaje koji su doveli do samoga sukoba. Dakle, približava kontekst koji nužno treba poznavati ako želimo razumjeti zbivanja u Prvom svjetskom ratu. Važnost je ovoga djela i detaljan prikaz pripreme i samoga tjeka najvećih bitaka u Prvom svjetskom ratu. U svakom slučaju, ova je knjiga nezaobilazno štivo i za one koji se žele baviti vojnom poviješću i za one koji se bave političkom i diplomatskom poviješću 20. stoljeća.

Dijana Bebek Miletić

KORPORATIVNO UPRAVLJANJE

Darko Tipurić (ur.)

Sinergija, Zagreb, 2008., 809 str.

Knjiga s toliko stranica, u kojoj je pisalo sedamnaest autora, s tako zanimljivom temom već i po tome pobuđuje zanimanje znanstvene i stručne javnosti. Jasno, odmah se postavlja i pitanje: pobuđuje li ona i svojom kakvoćom dubinski interes te iste javnosti? Pokušat ćemo i o tome nešto reći u njezinu prikazu na sljedećim stranicama.

Urednik knjige (D. Tipurić) na uvodnim stranicama podsjeća na to da se "korporativno upravljanje" uvijek povezuje s određenim odnosima moći, utjecaja, ovlasti i odgovornosti unutar složenih poslovnih sustava, kao što su to – po definiciji – upravo same korporacije. Ovdje je dana i vrlo zanimljiva definicija temeljnoga pojma knjige, definicija koja "bježi" od "vlasničke definicije" korporacijskoga upravljanja: "Korporativno upravljanje se može definirati kao sustav nadzornih mehanizama kojima svi dobavljači krucijalnih inputa trebaju osigurati povrate na svoja ulaganja u korporaciji, ne ugrozivši njezin dugoročni opstanak i prosperitet. Ono treba stvoriti okvir za postavljanje najvažnijih ciljeva, određivanje sredstava za njihovo postizanje i praćenje izvedbe te djelotvornosti njihova ostvarivanja" (str. V). Ujedno su navedene teme koje najšire određuju praksu korporacijskoga upravljanja u mnogim zemljama. Prije svega to su

teme vezane uz ova pitanja: tko nadzire korporaciju i zašto, kako se korporacijom upravlja i u čijem interesu, tko treba nadzirati korporaciju i na koji način, kakvi su odnosi vlasnika i menadžera te većinskih i manjinskih dioničara; na koji se način štite prava manjinskih dioničara; kako se korporacija odnosi prema javnosti i potencijalnim ulagačima; kako se u korporacijske poslove uključuju druge interesno-utjecajne skupine te kako se štite njihova prava i razmatraju zahtjevi; kako se iskazuje društvena odgovornost poduzeća.

Mora se priznati da se u zadnjih nekoliko godina D. Tipurić i grupa autora oko njega (mahom s Ekonomskoga fakulteta u Zagrebu) najsustavnije bavila praktičnim aspektima korporacijskoga upravljanja. Tako je, primjerice, isti urednik uredio 2004. godine knjigu *ESOP i hrvatsko poduzeće*, a 2006. godine knjigu *Nadzorni odbor i korporativno upravljanje*. U ovoj knjizi velika se pozornost daje i teorijskom utemeljenju koncepta korporacijskoga upravljanja te njegovim praktičnim posljedicama za korporacije i relevantnu društvenu okolinu. U prilog tomu govori sam sadržaj knjige, koja je strukturirana u tri velike cjeline i obuhvaća devetnaest poglavlja.

U prvoj cjelini pod naslovom "Konceptcije, sustavi i teorije korporativnog upravljanja" nalazimo šest poglavlja. U prvome od njih pokazuje se nastanak i razvoj moderne korporacije te kontekst u kojem se razvijalo i mijenjalo korporacijsko upravljanje u povijesti, od razdoblja tzv. *menadžerskoga kapitalizma* do suvremenoga pogleda na upravljanje korporacijama. Ovdje se posebno naglašava da "suvremeno korporativno upravljanje treba integrirati vlasničku i stakeholdersku orijentaciju, stavljajući naglasak na izgradnju konkurentnosti i efikasnosti te potencirajući održivi razvoj poduzeća u kojemu će se ostvariti ne samo interesi dioničara nego i drugih glavnih interesno-utjecajnih skupina" (str. VII). U drugome poglavlju na tome tragu detaljno se analiziraju tzv. *interni* (odbori, naknade menadžerima, koncentracija vlasništva, odnosi s interesno-

-utjecajnim skupinama i korporacijsko izvještavanje) i *eksterni* mehanizmi korporacijskoga upravljanja (tržište za korporacijsku kontrolu, pravni i regulativni okvir, zaštita manjinskih dioničara i konkurentski uvjeti). U trećem poglavlju raspravlja se o razlikama između otvorenoga i zatvorenoga sustava korporacijskoga upravljanja. Dok se zatvoreni sustav uglavnom temelji na djelovanju velikih vlasnika i banaka (slučaj Njemačke i Japana), u otvorenome sustavu naglašenija je uloga tržišnih mehanizama (slučaj zemalja anglosaksonskoga poslovnog kruga). Hrvatsku obilježava, po autorima (H. Horak), zatvoreni sustav korporacijskoga upravljanja; ovdje je znatna vlasnička koncentracija, ali je uloga tržišta kapitala osjetno manja nego u otvorenome sustavu korporacijskoga upravljanja.

Iduća tri poglavlja, dodajmo nama vrlo zanimljiva, posvećena su recentnim teorijama korporacijskoga upravljanja: *agencijskoj teoriji*, *teoriji uslužnosti* i tzv. *stakeholder teoriji*. Agencijska teorija (*agency theory*, bolje rečeno: teorija o opunomoćeništvu) opisuje, razjašnjava i formalizira odnos između vlasnika kao principala i menadžera kao agenta (opunomoćenika). Agencijski problem nastaje, po autorovu mišljenju (D. Tipurić), zato što je "prirodno ponašanje" menadžera oportunističko, tj. usmjereno prema maksimizaciji vlastite koristi, a ne prema maksimizaciji koristi vlasnika koji su ih angažirali. Ova teorija smjera dati odgovor kako da se "sebični" menadžeri ponašaju – kao da su vlasnici poduzeća kojima rukovode. Najvažnije je kako pronaći optimalan odnos, u kojem bi se primjereno povećala učinkovitost menadžera, a da se istodobno smanje i ublaže neusklađenosti i nepodudarnosti u ciljevima vlasnika i menadžera.

Teorija uslužnosti (*stewardship theory*) odbacuje ključne postavke agencijske teorije; po njoj valja izgraditi kontekst u kojemu će menadžeri uvidjeti kako je djelovanje u interesu vlasnika i njihov – interes. Tako, dok je u "agencijskom odnosu" naglasak na izgradnji institucionalno-ugovornih aranžmana kako menadžeri ne bi ostvarili vlastite interese umjesto vlasnikovih poslovnih interesa, ovdje se smjera proizvodnji "zajedničkih ciljeva", pa je i djelovanje menadžera u interesu organizacije. Po Tipurićevu mišljenju, teorija uslužnosti ima izvore "u organizacijskoj psihologiji i sociologiji, a napose u sociopsihološkome modelu ljudskog ponašanja koji pretpostavlja kako menadžer prakticira proorganizacijsko i kolektivističko ponašanje, ostvarujući više zadovoljstva služeći grupi (organizaciji) nego zadovoljavajući svoje vlastite ciljeve" (str. VIII).

Teorija o stakeholderima (DČ: korporacijskim dionicima) temelji se na zahtjevu integracije etičke dimenzije u postojeću poslovnu praksu. Njezini zagovornici smatraju da je vlasnički pristup poduzeću s moralnoga stajališta neprihvatljiv te da jedina mjera uspješnosti poduzeća/menadžera ne može biti sposobnost stvaranja bogatstva za dioničare. Štoviše, ako svrha poduzeća nije maksimizacija cilja samo jedne odabrane skupine stakeholdera/dionika, onda se svrha postojanja poduzeća, in ultima linea, smješta u kontekst moralnih vrijednosti i ljudskih prava. Iz toga kuta svrha je korporacija da stvaraju bogatstvo koje ne pripada isključivo vlasnicima kapitala, a u mjeru njihova uspjeha računa se i njihova sposobnost distribucije stvorene vrijednosti na jednoj široj osnovi, osnovi koja će zadovoljiti socijalnu pravdu.

U drugome dijelu knjige pod naslovom "Kontekst i vanjski mehanizmi korporativnog upravljanja" nalazimo šest poglavlja. Prva dva bave se globalnom i nacionalnom regulacijom te pravnim standardima korporacijskoga upravljanja. U trećem poglavlju raspravlja se o tržištu kapitala u Hrvatskoj i ključnim elementima njegove regulacije, u četvrtome o tržištu

za korporacijsku kontrolu. Po Tipurićevu mišljenju, osnovna je pretpostavka modela tržišta za korporacijsku kontrolu mogućnost da menadžeri upravljaju korporacijom tako dugo dok njezinu tržišnu vrijednost ne može osjetnije uvećati alternativna skupina menadžera nekom novom poslovnom strategijom. "Osnovni pokretač promjena, po takvoj tezi, slaba je djelotvornost menadžmenta poduzeća u aspektu stvaranja vrijednosti za dioničare. Tržište za korporativnu kontrolu djeluje kao prijetnja menadžmentu ne samo zbog mogućnosti gubljenja nadzora nad poduzećem. Loše upravljanje, također, smanjuje vrijednost neefikasnih menadžera na tržištu rada, a time i njihove izgleda za buduću angažman" (str. IX).

U petome i šestome poglavlju ove knjige problematizira se društvena odgovornost poduzeća, odnosno "stakeholder-ski pristup" ekonomiji i društvu. Autor rada o društvenoj odgovornosti poduzeća ističe da biti odgovoran ne znači fiksno, nepromjenljivo stanje koje se uspostavlja primjenom nekih poslovnih aktivnosti u praksi i načina na koji su integrirane u poslovne aktivnosti. Društvena odgovornost odnosi se prije svega na volju, kapacitet i mogućnosti na osnovi kojih poslovne organizacije uče i integriraju promjenljiva očekivanja društva u svoj "menadžment rizika", promjena i prilika, kao i načine na koje te poslovne prakse zadovoljavaju očekivanja svoga poslovnoga okruženja.

U trećem dijelu knjige pod nazivom "Interni mehanizmi korporativnog upravljanja" nalazi se sedam poglavlja. U prvome poglavlju D. Tipurić razmatra ulogu nadzornoga odbora u sustavima korporacijskoga upravljanja. Ovo je poglavlje zanimljivo jer on ovdje primjenjuje agen-

cijsku teoriju na objašnjenje odnosa između menadžera i nadzornoga odbora te vlasnika poduzeća i članova nadzornoga odbora. Po njegovu mišljenju, nadzorni odbor jest spona u dvostrukome agencijskome lancu: kao agent vlasnika s posebnim zaduženjima (zato što vlasnici ne mogu ili nisu kadri preuzeti kvalitetno ulogu principala prema upravi) te kao principal prema upravi korporacije koji preuzima agentsku ulogu. "Kao interni mehanizam korporativnoga upravljanja, nadzorni odbor je odlučujući element sustava korporativnoga upravljanja jer nadzire djelovanje uprave, donosi politike i autorizira strategije koje određuju budućnost poduzeća" (str. X).

U drugome poglavlju ovoga dijela knjige govori se o nagrađivanju vrhovnih menadžera. Podsjeća se na to da je prikladno oblikovana naknada menadžerima za njihov rad jedan od internih mehanizama korporacijskoga upravljanja, koja bi trebala poticati menadžere na donošenje profitabilnih odluka i dugoročno ih vezati uz poduzeće. Sukladno tim ciljevima, treba pažljivo kombinirati osnovne komponente kompenzacijskih primanja vrhovnih menadžera (kao što su osnovne plaće, kratkoročni i dugoročni poticaji, paketi otpremnina, program mirovinskoga i životnog osiguranja te posebni programi dodatnih beneficija). U trećem poglavlju razmatra se korporacijsko izvještavanje, u četvrtome analiza financijskih izvješća, u petome i šestome uloga interne, odnosno vanjske, revizije. U posljednjem poglavlju ovoga dijela knjige razmatra se odnos korporacijskoga upravljanja i informacijskih sustava.

Gledano iz sociološke perspektive, tema "korporativnoga upravljanja" već na razini stručne terminologije izaziva određene nedoumice: je li riječ doista o "korporativnome" ili ipak o "korporacijskome upravljanju". Dok ekonomisti (a mahom su oni autori u ovoj knjizi) govore uglavnom o "korporativnome upravljanju", osobno sam mnogo skloniji drugome terminu. Na-

ime, sociolozima termin "korporativan" uglavnom označuje zajedničke interese određenih sudionika, pa tako i korporacija, ali ne i – "korporativa". Leksički gledano, dakle, iz sociološkoga kuta kad je riječ o upravljanju korporacijama, razgovaramo o korporacijskome a ne o korporativnome upravljanju.

No pustimo na stranu ovu načelnu primjedbu. O njoj se može pomnije raspravljati i jednom drugom zgodom. Spomenimo ovdje i neke sadržajne nedostatke ove knjige, nedostatke koji ipak ne umanjuju njezine objektivno značajne teorijske i udžbeničke domete. Prvo, iako je kroz knjigu već na njezinu samom početku uvedena nova, sociološki šira, definicija korporacijskoga upravljanja (usp. posebno str. 3-10), prema kojoj se korporacijsko upravljanje bavi sustavima nadzornih mehanizama kojima svi dobavljači glavnih "inputa" trebaju osigurati povrate na svoja ulaganja u poduzeće, ne ugrožavajući pri tome dugoročan opstanak poduzeća, kasnije nisu iskazani posve uvjerljivi argumenti u prilog takvome ne vlasničkome konceptu korporacije. O tome svjedoče i autorske sumnje u upravljački relevantne potencijale "stakeholderskog pristupa ekonomiji i društvu" (rad B. Siseka), u teorijske dosege teorije uslužnosti (rad D. Tipurića i N. Podrug) te "stakeholderskoga pristupa poduzeću" (rad D. Tipurića i M. Lovrinčević).

Svjestan toga, Tipurić kao jedan od autora tekstova o agencijskoj teoriji, teoriji uslužnosti i dioničkome pristupu poduzeću, na jednome mjestu kaže: "Premda je krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća počela postupna afirmacija vlasničkog pristupa poduzeću, ideje 'menadžerskog kapitalizma' o drukčijem određenju korporacije nisu nestale već su unaprije-

đene u novoj koncepciji, stakeholderskom pristupu poduzeću, s jačim naglaskom na društvenoj dimenziji. Međutim, ni vlasnički niti stakeholderski pristup ne mogu dati zadovoljavajuće odgovore na pitanje o biti poduzeća, niti o poželjnim načinima korporativnoga upravljanja" (str. 28). Ovim načelno prihvatljivim stavom za svakoga istraživača spašena je i "akademska pozicija" i dan naputak za propitivanje korporacijskog upravljanja u realnim okvirima iz barem nekoliko aspekata – vlasničkoga, ne vlasničkoga i komunitarnoga. No nije se išlo dalje i propitalo jesu li dugoročno održive ne vlasničke koncepcije korporacijskoga upravljanja unutar kapitalističkog načina proizvodnje bogatstva.

Drugo, tu dozu suzdržanosti, a osobito autorske teorijske neambicioznosti i nedorečenosti, nalazimo posljedično onda i u tekstu o društvenoj odgovornosti poduzeća (rad M. A. Omazića u jedanaestome poglavlju). Iako se možemo složiti s autorom da "koncepti društvene odgovornosti poduzeća variraju znatno unutar određenog društvenoga konteksta" (str. 325), da biti odgovoran nije fiksno i nepromjenljivo stanje (str. 329), u ovome prilogu na kraju nije posve jasno što je to doista "društveno odgovorno ponašanje" korporacija u nacionalnim, a što u internacionalnim relacijama. Umjesto toga, ovdje prevladava "morali – bi – pristup" (savjeti što bi trebali činiti hrvatski menadžeri) i jedan popis kriterija koji mogu unaprijediti društvenu odgovornost poduzeća (str. 358-360). Ne znam, možda je i to nekome dovoljno za ovaj trenutak hrvatskoga kapitalizma, ali mene taj odgovor autora trenutačno ne zadovoljava. Posebno je šteta da autor nije uspio razviti određene i posve jasne koncepte društvene odgovornosti poduzeća pod pretpostavkama ranije navedenih teorija korporacijskoga upravljanja.

Pa ipak, bez obzira na ove načelne primjedbe, knjiga *Korporativno upravljanje* predstavlja u hrvatskim prilikama jedinstvenu i sveobuhvatnu građu za razumijevanje teorije, prakse i ključnih dilema korporacijskoga upravljanja u zadnjih dvadesetak godina. Kao takva, ona je neza-

bilazan izvor temeljnih znanja i informacija o korporacijskome upravljanju ne samo studentima i akademskim građanima nego i poslovnim ljudima, medijskoj i političkoj javnosti. Primjerice, u njoj će zainteresirani čitatelj naći i vrlo detaljne tekstove o pravima društava i korporacijskome upravljanju u EU (str. 191-231), kao i iscrpan opis zakonodavnoga i regulatornoga okvira korporacijskoga upravljanja te regulacije tržišta kapitala u našoj zemlji (233-297). Ta poglavlja, a posebno ona u trećemu dijelu knjige o internim mehanizmima korporacijskoga upravljanja, svjedoče o tome da je u svaki od njih uložena velik autorski trud i rad. Dodajmo da knjiga na kraju nudi i opsežan popis literature te relevantnih izvora o temi koju obrađuje. Riječju, tko god bude htio u ovome području ići "korak dalje", makar se i ne slagao sa svim tezama autora u ovoj knjizi, neće je moći zaobići.

Drago Čengić

RAZVOJ SPOSOBAN ZA BUDUĆNOST Prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske

Vladimir Lay (ur.)

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb,
2007., 283 str.

U izdanju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, objavljena je knjiga *Razvoj sposoban za budućnost – Prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske* urednika

Vladimira Laya. Okosnicu knjige čini razmatranje novoga smjera razvoja koji ne preferira "rast i profit pošto-poto", kao ni mogućnosti takva razvoja.

U prvoj tematskoj cjelini, *Pristupna, teorijska i metodologijska razmatranja* (autori: Vladimir Lay, Zdenko Zeman, Dražen Šimleša i Marija Geiger), tekstovi su koji se uglavnom odnose na razmatranja održivosti i održivoga razvoja Hrvatske. Naglasak je na četiri stožerne dimenzije održivosti (koje su vrlo domišljato istaknute i u likovnom rješenju korica): biološko-ekološkoj, ekonomskoj, sociokulturnoj te političkoj. Druga tematska cjelina, *Prema održivom razvoju Hrvatske* (autori: Jelena Puđak, Sanja Špoljar Vržina, Dražen Šimleša i Jasmina Branilović), problematizira aspekte održivoga razvoja Hrvatske sa sociološkoga i s antropološkoga stajališta.

Autor prvoga teksta *Vizija održivog razvoja Hrvatske – Prinosi artikulaciji polazišta i sadržaja vizije* sam je urednik Vladimir Lay. Naslov teksta jasno daje do znanja da je riječ o dvije cjeline: prvoj koja je posvećena polazištima i pristupu viziji održivoga razvoja te drugoj posvećenoj sadržaju vizije održivoga razvoja. Kritički analizirajući postojeći društveni poredak na apstraktnoj, globalnoj razini, Lay naglašava kako krajnje izopačeni model kapitalističkog upravljanja svijetom dovodi do okrutnoga "mljevenja" ljudi i prirode, što gotovo nitko ne kontrolira niti sputava. Zbog toga treba raditi na viziji održivoga razvoja ne samo na globalnoj nego i na lokalnoj razini. Jer upravo je lokalna razina snažnija karika uspjeha ove vizije! *Integralna* ili *cjelovita* održivost podrazumijeva život čovjeka i život svijeta kao primaran, kao iskonsku i temeljnu vrijednost, autor ovakav način održivosti smatra najprihvatljivijim. Lay opširno tematizira biološko-ekološku, ekonomsku, sociokulturnu i političku održivost, povezujući ih u jednu cjelinu već spomenutim pojmom *integralne održivosti*. Navedene dimenzije održivosti uranja i u sadržaj vizije održivoga razvoja te svaku podrobno objašnjava. Potrebno je istaknuti kako autor kritizira re-

dukciju pojmova *održivosti* i *održivoga razvoja* isključivo na ekološku razinu.

Kompletan tekst prožet je brojnim pitanjima, za koja autor smatra da još "lebde u zraku", da na njih nitko neće ili ne želi odgovoriti. Takvim pitanjima pokušava se doprijeti do svijesti čitatelja i uputiti ga na pravi put, pa ako bude kročio njime, neće se morati boriti neizvjesnosti sutrašnjice. Smatrajući da Hrvatska ima jake argumente za svoje "bolje sutra", Lay navodi presudnu ulogu razvojne elite – političke i poduzetničke – a naglašava i ulogu, u posljednje vrijeme sve jačega, civilnog društva.

U zaključku autor ističe da upravo održivi razvoj Hrvatske mora postati interesom raznih društvenih aktera, jer je interes "bog koji upravlja modernim svijetom", a jednako tako i njegovim malim dijelovima, kao što je to, primjerice, mala europska zemlja Hrvatska.

Održivi razvoj kao oponašanje života autora Zdenka Zemana tekst je koji tematizira ideju *održivog razvoja*, polazeći od samoga začetka te ideje 1970-ih pa sve do naših dana. Naime, Zeman naglašava važnost djela *Only One Earth* (1972.) te izvještaja izrađenog za Rimski klub o dvojbama čovječanstva *The Limits to Growth* (1972.), u kojima se, još tada, jasno upozoravalo na ograničenost resursa na Zemlji, ali i na potrebu da se hitno i odlučno obuzda svjetski rast.

Nastavljajući se na ostale važne dokumente i konferencije, autor konstatira kako je ideja o održivom razvoju p/ostala većim dijelom nerealiziranom, unatoč svim apelima i nastojanjima.

Smatrajući kako se temeljni problem ne nalazi u definicijama ili kritikama ideje održivog razvoja, nego u odnosu čovjeka spram svijeta općenito, autor nam

daje vrlo jasnu sliku čovjeka moderne epohe. Oslanjajući se na Webera, Zeman ističe kako moderni čovjek, potpomognut "svemoćnom" znanosti, kalkulira "lišen svih providencijalnih i transcendentnih uvjetovanosti i ograničenja" (str. 60). Zapadni čovjek ovakav odnos spram svijeta gaji već nekoliko stoljeća, a Zeman smatra kako je uzrok tome *antropocentrični autizam* proizašao iz same srži moderne.

Koristeći se Giddensovom koncepcijom "modernog stanja", odnosno stanja *kasne modernosti*, te Beckovom kritikom znanstvene prakse na Zapadu, Zeman polemizira o definicijama održivoga razvoja i njihovim kritikama. Zaključujući kako su koristi od postojećih definicija održivoga razvoja mnogo veće od možebitnih šteta, prelazi na Caprinu "mrežu života", opisujući složenost života, uključujući i domenu ljudskoga društva. Prema Capri, postoje tri glavna tematsko-problemska sklopa, a rješenje kojih smatra najvećim izazovom XXI. stoljeća. Zeman se usredotočuje na prvi tematsko-problemski sklop, *problem života i vođenja organizacija* (ponajprije onih ekonomskih), s objašnjenjem kako je ekološki održivo društvo moguće izgraditi jedino ako krenemo od temeljite promjene mnogih institucija i tehnologija, u prvom redu ljudskih organizacija.

Iznoseći Caprinu viziju rješavanja problema *ekološke održivosti*, Zeman svoju raspravu zaključuje proširenom definicijom održivoga razvoja. Ističe kako istoj toj definiciji "zadovoljavanje potreba sadašnjih naraštaja, bez ugrožavanja mogućnosti budućih naraštaja da zadovolje svoje potrebe" (str. 74) treba dodati i obzirnost prema ukupnoj živoj prirodi.

Dražen Šimleša pridonosi realizaciji ove knjige tekstem *Kako gazimo planet – svijet i Hrvatska*. Kritizirajući najprisutniji, a moglo bi se reći i odavno zastarjeli, faktor određivanja uspjeha neke zemlje – BDP, a nudeći alternative, autor nam prikazuje nedostatke BDP-a, ali i prednosti ekološki prihvatljivijih pristupa. Poseban naglasak stavlja na pristup nazvan *ekološki otisak*.

Šimleša prikazuje *ekološki otisak* kao metodu kojom se, prema njegovim rije-

čima, najjasnije i najtočnije izražava utjecaj ljudi na planet, a dovoljno govori i o međuljudskim odnosima te odnosima moći u našim društvima. Naglašava kako čovječanstvo danas ima "overshoot", odnosno rast preko granica nosivoga kapaciteta Zemlje. Budući da SAD i EU imaju najveće ekološke otiske, autor ih uzima kao glavne pokazatelje negativna načina bezuvjetnog iskorištavanja biokapaciteta – i vlastitoga i svjetskoga. Navodeći niz podataka, uspoređujući ekološke otiske vodećih zemalja svijeta, Šimleša ocrtava ozbiljnost situacije u kojoj se nalazimo.

Kako bi što jasnije prikazao ovu metodu mjerenja kvalitete ljudskoga života, autor piše i o kritikama upućenim ekološkom otisku. Navodeći kritike, Šimleša zaključuje kako svi prigovori i nedostaci ekološkog otiska ne smiju umanjiti ukupnu vrijednost koju nam taj otisak daje u nastojanju da se otkrije stvarni utjecaj na prirodu.

U svojem nastojanju da poboljša postojeće zabrinjavajuće stanje, ova nam metoda nudi "čitavu lepezu konkretnih i održivih načina proizvodnje, potrošnje i odnosa prema otpadu" (str. 92). Navodeći nekoliko konkretnih primjera, Šimleša nudi prostor za razmišljanje svakom čitatelju. Naposljetku autor posvećuje pažnju Hrvatskoj, domišljato je nazvavši "malom zemljom za prevelik otisak", i ovim sloganom sažimlje sve ono o čemu u nastavku govori.

Šimleša završava svoj rad iznoseći niz podataka, konkretnih rješenja, pozitivnih primjera o mogućim načinima smanjenja ekološkog otiska Hrvatske, a u zaključku i čitavoga svijeta.

Marija Geiger autorica je posljednjega teksta prve tematske cjeline, naslovljenog *S onu stranu monokulture – tradicijska*

ekološka znanja i novi ekološki svjetonazor. Okosnicu teksta čini kritika moderne mehanicističko-pozitivističke znanosti, koja je nastajala u minula tri stoljeća, nasuprot novomu, ekološkom svjetonazoru koji zagovara revitalizaciju *tradicijskih znanja o okolišu*, i to onih pozitivnih aspekata toga znanja te njihovo usklađivanje s potrebama današnjosti. Citirajući brojne autore (Shiva, Bateson, Capra, Merchant, Sterling itd.) čiji ekološki svjetonazor, ali i različita, alternativna mišljenja i djelovanja podržavaju raznovrsnost kulturnog i biodiverziteta, autorica kritizira monokulturu koju je "proslavila zapadna mehanicističko-pozitivistička znanost" (str. 113). Aktualni, dominantni svjetonazor, kojemu je svojstvena monokultura, treba zamijeniti postmodernim, ekološkim svjetonazorom koji zagovara određene multidisciplinarnе, integrativne i fleksibilne pristupe, a kojim se osmišljava i podržava ekološki održivi razvoj, naglašava Geiger. Autorica kao alternativu dosadašnjoj konvencionalnoj mehanicističkoj paradigmi suprotstavlja novu ekološku paradigmu. Međutim, valja spomenuti kako autorica, kritizirajući znanost današnjice, ne odbacuje znanstvena dostignuća i znanstvena znanja, osobito ona koja mogu poslužiti poboljšanju kvalitete tradicijsko-ekoloških znanja, premda ih u jednom dijelu teksta suprotstavlja.

S tek nekoliko riječi autorica je pogodila bit teme o kojoj govori. Naime, tradicijsko ekološko znanje, kojem Geiger posvećuje većinu svojih razmatranja u tekstu, "predstavlja iskustvo stečeno tijekom tisuća godina direktnog ljudskog kontakta s lokalnim okolišem" (str. 21), takvo znanje osigurava fizičku egzistenciju zajednice, kulturni identitet te funkcioniranje lokalnog ekosustava. U dijelu teksta pod naslovom *Tradicijsko ekološko znanje versus znanstveno znanje* Geiger analizira tradicionalno ekološko znanje (nasuprot znanstvenom znanju), usredotočivši se na epistemološke, kozmološke, ontološke, kontekstualne i socijalne aspekte toga znanja.

Umjesto zaključka autorica govori o načinima i mogućnostima ulaska tradi-

cionalnih ekoloških znanja u moderni svijet te o prihvaćanju globalne politike okoliša takvih znanja u proteklih nekoliko desetljeća. Zaključujući kako novi ekološki svjetonazor nije okrenut velikim pričama ni epistemologiji velike znanosti, nego malim, lokalnim naracijama, Geiger završava svoj dio priče o "razvoju sposobnom za budućnost".

Drugi dio knjige *Prema održivom razvoju Hrvatske* započinje empirijskom analizom *Sukobi ekonomskih i ekoloških interesa u suvremenom hrvatskom društvu – empirijska analiza četiriju slučajeva* autorice Jelene Puđak.

Pošto definira određene pojmove koji se tiču samoga teksta, autorica prelazi na konkretne primjere sukoba ekonomskih i ekoloških interesa, odnosno na kratku analizu triju primjera na teritoriju Hrvatske te jednoga primjera u Bosni i Hercegovini.

Konstatirajući kako su ekonomski i ekološki interesi u sukobu, zbog dosadašnje isključivosti, Puđak smatra da je njihova pomirba ne samo moguća nego i prijeko potrebna. Upravo prikazom i analizom slučajeva autorica upozorava na osnovne probleme pronalaženja načina za pomirbu navedenih dvaju interesa. Polazi od najbanalnijega primjera svjesnog i namjernog onečišćavanja okoliša Karlovačke pivovare u gradu Karlovcu, pa sve do idejnoga megaprojekta "Gornji horizont" – gradnja hidroelektrana i akumulacijskih jezera u području rijeke Trebišnjice. U svakom od navedenih primjera postoje ekonomski interesi te interesi koje brane razne ekološke udruge i civilno društvo, naglašava Puđak. Zbog toga autorica posvećuje pozornost socijalnim akterima koji obilježavaju jednu i drugu skupinu interesa. Uspoređujući njihovu borbu s borбом Davida i Golijata, jasno ocrtava socijalne aktere

jedne i druge strane na konkretnim primjerima.

Zaključuje svoj rad apelom da se pomire ekonomski i ekološki interesi, u prvom redu radi očuvanja prirodnih osnova života.

Sanja Špoljar Vržina autorica je teksta *Simptomi globalne sinergije zdravstveno/okolišne destrukcije ili zašto je Hrvatskoj potrebna antropologija zagovora?* Potrebno je napomenuti kako je autorica antropologinja, koja svojim radom pridonosi multidisciplinarnosti knjige.

Analitičkim diskursom kritičke medicinske antropologije autorica prikazuje lokalno stanje Hrvatske i okolnoga prostora, sve do globalne razine, govoreći o zdravlju i zdravom okolišu, stavljajući naglasak na sve težu mogućnost njihova održavanja.

Odnos prema zdravlju i okolišu, naspram sve moćnijoj tehnologiji, dokumenti globalnih ugovora koji su deklarativno kreirani, a još deklarativnije provedeni, Špoljar Vržina prikazuje u svjetlu neopterećenim sveopćim globalnim sistemom današnjice. Autorica analizira globalne neuspjeha očuvanja zdravlja i zdravog okoliša, u što unosi i dimenziju o ljudskim pravima, institucijama provođenja globalnoga ekonomskog nadzora, misleći pritom na usku financijsku vezanost institucija, kao što su npr. Ujedinjeni narodi, uz institucije koje im omogućuju financijsku sigurnost.

Uključujući i razmatranja situacije u Hrvatskoj, naglašava kako se ni kod nas ne može zaobići razgovor o uništavanju zdravlja i zdravog okoliša.

Treba pronaći uzroke nastanka određenih socijalnih konstrukcija, koje ili pronalaze svijetle točke trenutačne situacije ili se zadovoljavaju aktivističkim odgovorima koji nisu sposobni konkretno djelovati, zaključuje Špoljar Vržina.

Posljednji tekst u knjizi *Položaj i utjecaj ekoloških udruga u Hrvatskoj* djelo je autora Dražena Šimleše i Jasmine Branić.

Ono što čini okosnicu rada upravo su ekološke udruge kao dio civilnoga dru-

štva, odnosno ekološke udruge kao pokazatelj razvijenosti civilnoga društva u Hrvatskoj. Autori polaze od opće razine prikaza globalnih ekoloških pokreta, preko povijesnoga pregleda ekoloških pokreta u našoj zemlji, a u konačnici se dotiču položaja i utjecaja ekoloških udruga u Hrvatskoj, uzimajući u razmatranje zadnjih 10-ak godina.

Naime, zbog višedesetljetnoga komunističkog režima, ali i negativnoga stava demokratske države spram civilnoga društva, tek se od 2000. godine može pratiti njegov zamjetniji razvoj, pa tako i razvoj ekoloških udruga, konstatiraju Šimleša i Branilović. Potanko analiziraju odnos države prema ekološkim organizacijama, uključujući politički, ekonomski, porezni okvir, uzimajući u obzir i rasprostranjenost ekoloških udruga u Republici Hrvatskoj. Raspravljaju o resursima, suradnji i tipologiji ekoloških udruga te iscrpno razlažu i zaokružuju prikaz stanja ekoloških udruga kao važnoga segmenta civilnoga društva Republike Hrvatske.

Zaključujući kako naša zemlja, na žalost, ne odstupa mnogo od ostalih tranzicijskih zemalja, autori optimistično procjenjuju kako su očigledni pomaci naposljetku, osobito u zadnjih nekoliko godina.

Integralna održivost i održivi razvoj postavljaju se kao jedina alternativa "bolesti rasta pošto-poto" i jedini put kojim se može postići "razvoj sposoban za budućnost". Pristup koji je ponuđen čitateljima ove knjige svakako nije stranputica, ne može dovesti do negativnih posljedica za okoliš, društvo, ekološke udruge, ali ni za "običnoga" pojedinca i njegovu svakodnevnicu. Vrlo je korisno biti obaviješten, osobito ako je riječ o temi s one "druge strane medalje", koja rasvjetljuje zablude

modernoga postkapitalističkog društva. Upravo zbog toga ova je knjiga pogodno znanstveno, stručno, ali i informativno štivo, prijeko potrebno našem ionako siromašnom znanju o održivom razvoju kao mogućnosti boljega življenja.

Anita Bušljeta

NACIJA I NACIONALIZAM U HRVATSKOJ POVIJESNOJ TRADICIJI

Tihomir Cipek, Josip Vrandečić (ur.)

Alinea, Zagreb, 2007., 336 str.

Knjiga "Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji" nastala je kao zbornik radova izloženih na Drugom kongresu hrvatskih povjesničarki i povjesničara održanom u Puli 2004. godine.

Kao većina zbornika radova više autora, tako ni ovaj koji tematizira pojmove nacije i nacionalizma ne daje sustavan prikaz tematike, ali joj pristupa s različitih strana i daje uvid u višegodišnja nastojanja intelektualaca i njihova shvaćanja potrebe da se i na ovim prostorima usvoje tekovine modernih zapadnih zemalja. Nacionalizam kao politička ideologija u svojim začecima nastaje kao pokret domoljublja, a ne mržnje prema trećemu, te ide ruku pod ruku s demokratizacijom društva preko zahtjeva o jednakopravnosti svakoga pripadnika nacije.

Uz definiciju nacije kao zamišljene zajednice kojoj su uvjetovani zajednički osjećaj pripadnosti i zajednička, najčešće mitska, prošlost, a ne jezik, kultura, običaji i/ili prostor obitavanja, zbornik daje uvid u postupno jačanje te povezanosti na ovim prostorima.

Tema nacije i nacionalizma danas je (u doba globalizacije) aktualnija nego ikada. Pogrešno se suverenost nacije suprot-

stavlja globalnim integracijama (gospodarskim, vojnim pa i političkim). Još je veća pogreška shvaćati nacionalizam kao negativan odjek na neke globalizacijske procese. Razvidno je da članice Europske unije nisu izgubile svoje nacionalne atribute niti su ih se morale odreći zbog skladnoga suživota. I dalje je u politici vodilja prije svega nacionalni interes.

Dok se u zapadnoeuropskim zemljama, po modelu političkoga nacionalizma, nacija pojavljuje tek poslije moderne države (čime ta država kao domovina određene nacije postaje nacionalna država), na srednjoeuropskim prostorima moderna država prethodi svijesti o naciji, kao i borbi za nacionalnu integraciju.

Na pragu je tih misli i članak Tihomira Cipeka *Nacija kao izvor političkog legitimiteta*, koji nas temeljitim, sadržajnim prikazom uvodi u razliku između etničke zajednice kao preteče i nacije kao izmijenjenoga, evoluiranoga nasljednika istoga korpusa. U suvremenoj znanosti i demokratskoj javnosti pojam nacionalizma shvaća se kao neprijatelj demokracije. No u 18. st. nije bio tako shvaćen. Naprotiv, smatrao se temeljem demokracije. Prijepori oko pojma nacionalizma ne postoje samo u vrednovanju nego i u datiranju. Najčešći razlog nesporazuma proizlazi iz različita vrednovanja pojmovna nacionalizma i nacije.

Prva upotreba pojma nacionalizma (spis iz 1774. godine J. G. Herdera) te njegova primjena od sredine 19. st. u svakodnevnom govoru upućuju na nacionalizam kao moderan fenomen, uz naznaku da su i prije njegove pojave postojali drugi, stariji, tipovi kolektivnih veza.

Prema Lembergovoj definiciji, nacionalizam se (kao integracija utemeljena na

jednakosti jezika, podrijetla, kulture ili podređenosti istoj državnoj vlasti) najčešće određuje kao ideologija i politički pokret, gdje središte njihova vrijednosnoga sustava čine oblikovanje nacije i stvaranje samostalnih nacionalnih država.

Nacija ne postoji oduvijek. Ona iziskuje subjektivan osjećaj pripadnosti i objektivnu osnovu. Nastoji se očuvati vlastiti značaj različitim oblicima svakodnevnih komunikacija i kolektivnih rituala. Upravo je pretpostavka za oblikovanje nacije u mitu o zajedničkom podrijetlu i povišenom početku.

Tip nacionalizma karakterističan za srednjoeuropske nacije jest risorgimento ili preporodni nacionalizam, kojemu je osnovni cilj stvaranje nacionalne države. Integraciju hrvatskoga naroda u modernu naciju potaknuo je upravo preporodni nacionalizam utemeljen na liberalnim idejama. Njegova je zadaća širiti ideale Francuske revolucije (sloboda, bratstvo i jednakost), koja je i glavni izvor nacionalističke aspiracije. Zadaća nacionalista 19. st. nije bila izgradnja nacije, nego njezino buđenje ili preporod. Prema liberalnoj ideologiji, temeljna je teza da se pojedinac rađa slobodan, iz čega proizlazi da je i nacija izvorno slobodna.

Politička revolucija u Francuskoj i industrijska revolucija u Engleskoj početak su ubrzanih političkih, ekonomskih i društvenih promjena. Nestanak staleških veza otvara prostor za odanost, lojalnost naciji, a nacionalizam kao takav obećava novi oblik vladavine čiji je politički poredak utemeljen na volji nacije. Iz toga proizlazi i bit nacionalističke ideologije 19. st., koji gleda na sustav vladanja što ga prihvaća nacija te na politički poredak koji je oblikovan i djelatan u interesu nacije. Za formiranje moderne nacije temeljna je politička reprezentacija, a parlamentarizam i konstitucionalizam postaju osnovne ideje preporodnoga nacionalizma. Preporodni nacionalizam sadržava glavna liberalno-demokratska načela. Demokracije su nacionalnim načelima oblikovale osjećaj kolek-

ktivnog identiteta i solidarnosti, dok su na liberalnim načelima sagradile institucionalne temelje slobodna razvoja pojedinca i manjine.

Nikša Stančić u prilogu pod nazivom *Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške "nacije" (natio croatica) do hrvatskoga "političkog naroda"* daje nam uvid u probleme definiranja hrvatske nacije u sastavu Habsburške Monarhije bez postojanja vlastitih državnih institucija.

U članku *Tajni sporazum Hotela Lambert s Hrvatskom narodnom strankom u svjetlu izvojeća Franje Zacha (1844.)* Piotr Žurek prikazuje svjesnost Hrvatske narodne stranke o potrebi političkoga savezništva. Saveznika su pronašli u organizaciji poljske aristokratske emigracije pod nazivom *Hotel Lambert*, pa i uz cijenu kompromisa koji bi značio odustajanje i od nekih temeljnih zahtjeva za pronalaskom samostalnih rješenja i približavanje srpskim krugovima.

U svom radu *Politizacija, kulturne razlike i racionalnost jezično-nacionalnog zahtjeva: primjer Dalmacije u revolucionarnoj 1848/49 godini* Konrad Clewing iznosi jezične i kulturne razlike kao prvi problem integracije na području Dalmacije. Nerealizirane zahtjeve za vlastitim službenim jezikom u institucijama vlasti smatralo se zaprekom daljnjoj društvenoj modernizaciji i cjelokupnom regionalnom razvitku.

Dinko Šokčević u svom djelu *Svjesno mijenjanje slike Mađara u dijelu hrvatskog tiska kao dio dobro smišljene taktike u politici "novoga kursa" prije i nakon Riječke rezolucije* iznosi teoriju "zavjere" dijela hrvatskih medija. Uspoređujući novinske napise iz 1903. i one iz 1905. godine, uočava nagli zaokret u prikazivanju Mađara. Razloge pronalazi

u ispolitiziranosti hrvatskih medija i većoj političkoj prihvatljivosti vezanja rješavanja hrvatskoga pitanja uz Mađare. Politika novoga kursa kao najvažnija sastavnica suradnje s Mađarima i potencijalno rješenje aktualnih političkih i državnopravnih problema na hrvatskom prostoru za hrvatske su prilike obilježile početak 20. st. Riječ je o velikom obratu koji je popraćen u tadašnjem hrvatskom tisku te dokaz razvijenosti političke komunikacije u kojem se hrvatsko novinstvo pokazalo na zavidnoj razini.

Sve veća opasnost od austrijsko-njemačkog imperijalizma bila je naznaka za potrebnu suradnju Hrvata, Mađara i Talijana. Hrvatsko novinstvo tu je odigralo važnu ulogu u svjesnom mijenjanju slike o Mađarima. Njihova su nastojanja bila ugasiti negativne stereotipe o prošlosti Mađara, upućujući na prilike iz 1848., koje su tada bile aktualne. Naglašava se sveprisutni austrijski centralizam i navode se primjeri koji potvrđuju tezu pozitivnih odnosa u zajedničkoj hrvatsko-mađarskoj povijesti. Članci su bili namijenjeni prije svega hrvatskom čitateljstvu, ali zbog razvoja dobrosusjedskih odnosa dolazi do obostrane suradnje na mnogim područjima. Tu je bio zamjetan utjecaj medija, koji je (ne)izravno potaknuo kulturnu suradnju. Pokušaji svjesnoga mijenjanja slike Mađara vide se u objavi članaka koji dobivaju još veće značenje zbog političke težine samih autora. Uspjesi objavljenih članaka očitovali su se u sve većoj prisutnosti i u mađarskim novinama.

Prilike i promjene koje su slijedile kao rezultat politike novoga kursa upućivale su na dobar put k ostvarenju zacrtanih ciljeva. No u promijenjenim političkim okolnostima bilo je pitanje vremena kada će nastupiti novi problemi koji će se nazirati i u postupnoj rezerviranosti novina koje su branile sada već krhki hrvatsko-mađarski savez.

Naravno, ne treba zanemariti ni zastupljenost novina koje kritički nastupaju spram mađarske politike. Njihova uloga

bila je usmjerena ka kreiranju negativnoga raspoloženja. Sve mogućnosti i prilike koje su bile aktualne bile su ujedno i prikazane u negativnom kontekstu. Sve to upućuje na sve veću ulogu i važnost novinstva u oblikovanju javnoga mišljenja te na njihovu sposobnost utjecaja, i to na samome početku 20. st.

U studiji *Protuintegracijski sadržaj hrvatskih povijesnih regionalizama* Josip Vrandečić oslikava istarski, dalmatinski i riječki otpor hrvatskoj nacionalnoj integraciji u 19. st. i pokušaj traženja rješenja pod okriljem Italije.

Marko Trogrlić u članku *Četiri faze političkog djelovanja* Jurja Biankinija prikazuje politički život ovoga znamenitog hrvatskog političara i novinara iz Dalmacije i razlaže ga u četiri faze s obzirom na njegove temeljne političke stavove.

Studija Aleksandra Jakira *O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta na primjeru Dalmacije između dva svjetska rata* govori o razlozima nemogućnosti jugoslavenskoga nacionalizma da na području Dalmacije zamijeni hrvatski, pa i srpski, identitet.

Nevio Šetić u članku *Istarske teme u prepisci Rački – Strossmayer* analizira hrvatsko društvo u Istri na temelju podrobnih pisama Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkog, punih dobro primijećenih detalja, promišljanja i statističkih popisa.

Darko Dukovski u svom djelu *Istra 20. stoljeća: promjene identiteta – nacionalni sukobi i tolerancija* govori o utjecaju integracijskih zahtjeva na istom životnom području, u kratkom vremenu, u sklopu Austro-Ugarske, Kraljevine Italije, SFRJ i Hrvatske na hrvatski identitet i hrvatsku kulturnu tradiciju.

U članku *Hrvatski nacionalni interesi na Konferenciji mira u Parizu 1919. godine* Livia Kardum prenosi probleme s kojima se jugoslavensko izaslanstvo vlade u Beogradu s Nikolom Pašićem na čelu susretalo na spomenutoj konferenciji. Razjedinenost izaslanstva na nacionalnoj osnovi, nesloga stavova i mala spremnost na kompromis u još su teži položaj stavljale zalaganje i za hrvatske nacionalne interese i za interese zajedničke države. Borba za hrvatske nacionalne interese dobiva sve jače značenje zbog sve jačeg antagonizma unutar jugoslavenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Neobičan sastav jugoslavenske delegacije, gdje na čelu nije bio predsjednik vlade, nije umanjivao njezino značenje, ali se vidjelo sve veće sputavanje njezina samostalnoga djelovanja, jer se uvijek moralo voditi računa o vladi u Beogradu. Sam sastav delegacije vodio je podjelama u pogledu načela na kojima su se trebala temeljiti jugoslavenska teritorijalna potraživanja. Sukobi oko načela kojima bi se predlagale granice bili su pokazatelj različita intenziteta u obrani jugoslavenskih granica te uskih interesa koji su imali prednost pred općim interesom nove jugoslavenske države. Marginaliziranje rada Ministarstva vanjskih poslova bila je jasna naznaka da sve odluke (pravo na kreiranje vanjske politike, pravo na političko odlučivanje) ovise o vladi u Beogradu. Svaki pokušaj obrane hrvatskih nacionalnih interesa kočila je srpska strana, uz raznorazna obrazloženja koja su imala uvijek isti ishod; ili se trebalo suzdržavati od kategoričkih izjava koje bi mogle bezrezervno vezivati ruke vlade ili je trebalo čekati prigodniji trenutak.

Branka Boban, uspoređujući *Stjepana Radića i Vladka Mačeka* te njihovo političko djelovanje i stajališta o svim važnijim pitanjima u tim, za hrvatski integracionalizam teškim, vremenima, dolazi do zaključka da su velike razlike uzrokovane ne samo osobnostima ove dvojice nego i odgovorima na dnevopolitička događanja.

U studiji *Planinski ljudi, ravničarski ljudi: Prostor i etnografska reprezentacija* Karl

Kaser analizira različite stereotipe o "dinarskom" i "ravničarskom" čovjeku s Balkanskoga poluotoka na temelju znanstvenog opusa Jovana Cvijića i Dinka Tomašića.

Ivo Rendić-Miočević u prilogu *Transgeneracijski prijenosi i oblikovanje hrvatskog naroda: Primjer goransko-dalmatinski i kvarnerski uspoređuje civilizacijska obilježja* (položaj, gospodarstvo, kulturu, govor, običaje...) dalmatinskoga patrijarhalnog i otvorenoga kvarnerskog društva kao sastavnice hrvatskoga nacionalizma. Ujedno na mnogim primjerima objašnjava transgeneracijski prijenos običaja i vjerovanja.

Što je nacija ustaškim intelektualcima? Višeslava Aralice donosi pregled misli intelektualaca, podržavatelja ustaškog režima, o naciji i državi, seljačkom narodu, jeziku, krvnom podrijetlu i rasi.

Petnaest radova domaćih i stranih autora u šest cjelina: Od etničke zajednice prema naciji, Liberalni nacionalizam, Zastvaranje hrvatskoga nacionalnog kruga u Dalmaciji, Hrvatsvo na istarskom rubu, Nacionalno ispred liberalnog, Geografske i organicističke pretpostavke nacionalnog; sadržaj je ovog zbornika koji je dao velik doprinos u prikupljanju teorija o hrvatskoj naciji i nacionalizmu. U vremenu kada je glavni cilj hrvatske nacije – stvaranje vlastite države – već ostvaren, petnaestak intelektualaca – povjesničara, politologa, sociologa, slavista, raznih teoretičara – *sine ira et studio* izložilo je svoja promišljanja o naciji, njezinoj definiciji, ciljevima, razlozima nastanka, vrstama nacionalizama i njegovim povijesnim oblicima. Time su pridonijeli okupljanju najvažnijih misli i teorija o nastanku hrvatske nacije, i to prije svega u odnosu na slične procese u njezinu okruženju.

Kristijan Sedak

Daniela Angelina Jelinčić ABECEDA KULTURNOG TURIZMA

Meandarmedia, Biblioteka Intermedia, knjiga 26, Zagreb, 2008., 347 str.

Abeceda kulturnog turizma autorice Danièle Angeline Jelinčić može se istodobno predstaviti kao knjiga za širu javnost, zatim kao priručnik za studente turističkih usmjerenja, ali i kao knjiga za sve one koji se bave ili žele baviti kulturnim turizmom. Ukratko, riječ je o prvoj knjizi koja na jednom mjestu znanstveno objedinjuje teoriju, postavu različitih disciplina koje se bave kulturnim turizmom, razmatra kategorije putnika i njihovu motiviranost za taj oblik turizma te istodobno vrlo detaljno prikazuje međunarodne institucije, fondove i programe koji su uključeni u kulturni turizam. Autorica ističe i ulogu države u kulturnom turizmu te analizira kulturno-turistički sektor u Europi i Hrvatskoj.

Knjiga je podijeljena na osam poglavlja i deveto poglavlje u kojem autorica iznosi zaključke i preporuke za razvoj kulturnoga turizma te izdvaja prednosti, nedostatke, mogućnosti, opasnosti i kriterije održivosti kulturnoga turizma u Republici Hrvatskoj.

Abeceda kulturnog turizma osvjetljuje razvoj turizma u zadnjim desetljećima 20. stoljeća, izdvaja sve jači trend razvoja kulturnoga turizma, definira i vrlo detaljno objašnjava osnove kulturnoga turizma (od definicije do različitih teorijskih pristupa). Tako se obrađuju pojmovi poput kulture, turizma, kulturnog, kreativnog i hobističkoga turizma te se sintetiziraju rezultati dosadašnjih istraživanja.

Opis rada međunarodnih organizacija u kulturnom turizmu autorica iznosi u trećem poglavlju, koje je poslužilo kao osnova za analizu uloge države u kulturnom turizmu u četvrtom poglavlju. Iscr-

pno se analiziraju: UNESCO kao pionirska organizacija kulturnoga turizma u svijetu, koja ističe važnost materijalne i nematerijalne baštine; Vijeće Europe i projekt Europskih kulturnih itinerara; Europska unija i projekt Europske kulturne prijestolnice; Svjetska turistička organizacija kao krovna organizacija svjetskoga turizma te specijalizirane organizacije poput ICOM-a, ICCROM-a i ICOMOS-a. Isto tako autorica uz spomenuto navodi i opisuje mnogo međunarodnih programa i projekata vezanih uz svjetsku baštinu kojima je cilj zapošljavanje lokalnoga stanovništva za potrebe kulturnoga turizma, npr. u Aziji, na Karibima, u Rumunjskoj, Sahari.

Drugi dio knjige, poglavlja pet i šest, istraživačkog je tipa, a usredotočuje se na istraživanjima, na temelju prikupljenih podataka u Hrvatskoj i u nekoliko europskih zemalja (Velika Britanija, Nizozemska, Finska, Italija, Cipar). Rezultati istraživanja uspoređuju se sa stanjem u Hrvatskoj te se iznose preporuke za kreiranje kulturno-turističke politike Republike Hrvatske.

Iako Republika Hrvatska ima *Strategiju razvitka kulturnog turizma*, ipak u pojedinim segmentima spomenute djelatnosti još otkrivamo "toplu vodu", stoga se autorica u svome istraživanju posebno okreće i ulozi države te smatra da ne treba očekivati inicijativu samo od države, nego da bi realno bilo da se postavi kvalitetan zakonski okvir i da se radi na koordiniranju raznih inicijativa na tome području. Isto tako smatra se kako kulturnu ponudu Republike Hrvatske ne možemo okarakterizirati kao lošu, jer obalna i otočna naselja u ljetnim mjesecima imaju tradiciju održavanja svojih dugogodišnjih festivala, a istodobno ih imaju i naselja u unu-

trašnjosti, poput Varaždina, Bjelovara, ili manja zagorska mjesta. No pitanje je koliko su takva zbivanja zanimljiva gostima, osobito stranim gostima, jer se i oni dijele na nekoliko kategorija (slučajni, oni koji dolaze vidjeti samo najpoznatije kulturne sadržaje te oni koji dolaze s jasnim ciljem i namjerom). Upravo sama autorica ističe kako su potonji jedini *pravi kulturni turisti*, kojih u Hrvatskoj još nema dovoljno. Činjenica je da su u Republici Hrvatskoj još najbrojniji slučajni turisti. S ciljem razvitka kulturnoga turizma u Republici Hrvatskoj, kulturna ponuda trebala bi se ubuduće usredotočiti na privlačenje *pravih kulturnih turista*, tj. "obrazovanijega gosta sa specifičnim interesima", a za to će biti potrebni vrhunski projekti i programi te kvalitetan tim stručnjaka s područja kulturnoga turizma. Knjiga *Abeceda kulturnog turizma* može biti osnova za razvoj takvih projekata.

U sedmom poglavlju autorica govori o trendovima kulturnoga turizma u Europi, navodeći primjere iz Srednje i Istočne Europe, Južne Europe, sredozemnih otoka, Zapadne Europe i Skandinavije te zaključuje kako je Europa oduvijek bila stalna turistička destinacija i za Europljane i za stanovnike ostalih kontinenata.

Budući da do sada nisu potpuno iskorišteni svi potencijali koje Republika Hrvatska ima za razvoj kulturnoga turizma, ova knjiga trebala bi pridonijeti ne samo promišljanju i povećanju ponude kulturnoga sadržaja nego i usavršavanju postojećih kvalitetnih kadrova, zapošljavanju kulturnih menadžera koji bi trebali objediniti kulturu i turizam u kvalitetan proizvod, na povećano zadovoljstvo gostiju, što bi povećalo i prihode domaćina.

Abeceda kulturnog turizma vrlo je vrijedan pokušaj elaboracije dviju disciplina – kulture i turizma – a istodobno je i uspješno uspostavljena veza između teorije i interpretacije istraživanja (poglavlje osam). To je obrazac dobro osmišljenih ideja koje bi ubuduće trebala zadovoljiti praksa kako bi kulturni turizam dobio mjesto kakvo

zaslužuje u Republici Hrvatskoj. Knjiga bi zbog autoričina pristupa problemu trebala biti poticaj hrvatskim istraživačima da i dalje istražuju, jer su takva istraživanja zanimljiva zainteresiranoj javnosti, a od koristi su svima koji se već bave ili će se baviti kulturnim turizmom.

Rebeka Mesarić Žabčić